

IV. BENEDICT BARUCH SPINOZA (1632-1677)

Titus Raveica

Benedict Baruch Spinoza descindea, după toate probabilitățile, dintr-o familie de negustori evrei din Amsterdam, iar tatăl său – Mihail D'Spinoza – se pare că era originar din Spania, refugiat în Olanda din cauza persecuției la care erau supuși evreii din Spania din partea mai-marilor „brațului secular”. B. Spinoza a urmat școala rabinilor din Amsterdam, dar nu s-a înțeles nici cu *Talmudul* nici cu oficialitățile iudaice din Amsterdam și, grație poziției lui nonconformiste, în anul 1656, Conciliul Rabinilor din Amsterdam l-a supus așa-zisei „mari excomunicări”, înlăturându-l din comunitatea fiilor lui Israel. Ceea ce impresionează cel mai mult la acest gânditor este faptul că a dus o viață de *adevărat înțelept* și a realizat o *armonie desăvârșită* între *viața* și *opera* sa, fiind singurul gânditor modern comparat cu Hristos pentru puritatea vieții lui sufletești. Deși n-a fost o fire robustă, fiind chinuit toată viața de o necruțătoare tuberculoză, el a reușit să învingă *dacă nu boala*, cel puțin *efectele ei psihologice*, făurindu-și o viață interioară *echilibrată și liniștită*.

Dintre lucrările lui Spinoza amintim: *Tratat scurt despre Dumnezeu, om și fericirea lui* (1659-1660), *Tratat despre îndreptarea intelectului* (1659), *Principiile filosofiei lui Descartes* cu anexa *Cugetări metafizice* (1663), *Tratatul teologico-politic* (1670), *Etica* (1675) – cea mai importantă lucrare a filosofului care a fost comparată cu o dramă în cinci acte. Din vasta lui corespondență sunt de menționat două scrisori care interesează și domeniul filosofiei, și anume, *Determinația concepută ca negație* și *Despre infinit*.

a) ONTOLOGIA SPINOZISTĂ

Dacă Rene Descartes a fost un gânditor dualist, Spinoza a fost un monist, al cărui punct de plecare în ontologia sa este noțiunea de *substanță* pe care el o identifică adesea cu *natura*, cu *Dumnezeu*. În vreme ce la Descartes există două substanțe (materia și spiritul), Spinoza nu admite decât o singură substanță: „În natură nu pot exista două sau mai multe substanțe de aceeași natură sau același atribut (...) Dacă ar exista mai multe substanțe diferite, ar trebui să se distingă între ele, sau prin diversitatea atributelor sau prin diversitatea modificărilor. Dacă s-ar deosebi numai prin diversitatea atributelor, atunci s-ar admite că nu există decât o singură substanță cu același atribut. Iar dacă ele s-ar deosebi prin diversitatea modificărilor, substanța, fiind prin natura ei anterioară modificărilor ei, ar urma că, lăsând la o parte modificările și considerând-o în ea însăși,

adică considerând-o just, n-ar putea să fie concepută ca deosebindu-se de altele, deci nu pot exista mai multe substanțe, ci una singură”¹. Așadar, Spinoza susține că realitatea cuprinde o singură substanță (natura-Dumnezeu), iar în *Etica* el insistă asupra caracterului *obiectiv al substanței sau naturii*, a cărei idee o consideră cea mai *clară* și cea mai *distinctă*. Definind substanța drept singura realitate care ființează prin sine, neavând nevoie de conceptul unui alt lucru pentru a fi explicată, fiind deci *causa sui*, Spinoza s-a delimitat de la bun început de viziunile *spiritualiste* și *dualiste*. În partea I-a a *Eticii*, el formulează o serie de caracteristici ale substanței, printre care amintim: a) *substanța e unică*; nu există în natură decât o singură substanță cu o *infinitate de attribute și moduri*; b) *substanța are un caracter absolut*, adică *noțiunea de substanță nu reprezintă un simplu concept subiectiv*, ci această noțiune implică definiția unei *realități obiective*; c) *substanța are o existență de sine stătătoare* în sensul că e *absolut liberă* atât în existența cât și în manifestările ei; substanța are o existență *necesară* în sensul că *esența ei implică existența*; d) *substanța e veșnică*, adică e *fără început și fără de sfârșit*; f) *substanța e immanentă naturii*, adică e *însăși natura și nu transcende această natură*.

Existența unei lumi materiale *unitare, infinită, veșnică și guvernată de un determinism extrem de riguros* va fi cu tărie exprimată de Spinoza prin intermediul noțiunii de *substanță*, noțiune care joacă un *rol central* în sistemul său. Problema substanței, a atributelor și modurilor constituie filonul central al *Eticii* și după ce a definit substanța drept propria sa cauză, Spinoza definește astfel atributul: „Prin atribut înțeleg ceea ce intelectul percepe în substanță ca alcătuindu-i esența; prin mod, înțeleg schimbările substanței, cu alte cuvinte ceea ce se află în alt lucru, prin care este conceput; prin Dumnezeu înțeleg existența absolut infinită, adică substanța alcătuită dintr-o *infinitate de attribute*, fiecare dintre ele exprimând o esență eternă și infinită”².

Substanța spinozistă e înzestrată, am văzut, cu o *infinitate de attribute*, dar noi nu cunoaștem decât două: *întinderea și gândirea* pe care Spinoza le admite în *numele experienței*, nu ca rezultat al unui *raționament deductiv*.

Dacă R. Descartes stabilise o distincție radicală între aceste două attribute, Spinoza le *unifică* în cadrul substanței unice, *substituind astfel dualismul substanțelor cu un dualism al atributelor*. Deși, nici rezolvarea spinozistă a relației dintre *res extensa* și *res cogitans* nu este prea fericită, ea face totuși *mai plauzibilă relația dintre acești doi mari termeni ai realității*. Între aceste două domenii de fenomene nu poate fi admisă o acțiune reciprocă, o determinare cauzală a unuia de către celălalt; *atât timp cât lucrurile sunt considerate ca fenomene spirituale, ca moduri ale cugetării, noi trebuie să explicăm ordinea naturii sau raportul cauză–efect, numai prin atributul spiritual*; și, atât timp cât le considerăm ca *fenomene materiale*, ca moduri ale întinderii, *ordinea întreagă a naturii*

*trebuie explicată numai prin atributul întinderii. De reținut: după opinia lui Spinoza un atribut nu poate fi explicat prin celălalt; în domeniul fiecărui atribut existând o cauzalitate proprie, independentă de cauzalitatea celuilalt atribut. Totuși, Spinoza nu admite decât o singură cauzalitate fundamentală, o unică înlănțuire cauzală care aparține substanței unice! Dar această cauzalitate unică se manifestă și poate fi privită din două puncte de vedere deosebite; cel al întinderii și cel al gândirii. Cauzalitatea manifestată în domeniul acestor două atribute nu deține rangul unei cauzalități absolute, ci a unei cauzalități derivate, relative. În felul acesta, rezolvarea spinozistă a raportului *res extensa – res cogitans* pare mai plauzibilă, mai adecvată, întrucât se sugerează că fenomenele materiale și cele spirituale provin dintr-o substanță comună. Spinoza a suprimat dualismul substanțelor, substituindu-i un dualism al atributelor.*

Filosofia spinozistă se caracterizează printr-un determinism riguros, implacabil, care exclude apelul la *liberul arbitru* și care exclude orice apariție *întâmplătoare* sau *extramundană*, atât fenomenele naturii, cât și cele sociale și sufletești se desfășoară potrivit *legilor de aramă ale necesității*, iar omul nu exceptează de la aceste legi, nu formează un *stat în stat*, ci se supune și el aceluiași determinism și aceleiași cauzalități, căci *nimic nu este întâmplător și aleator în această lume*. Nimic nu este întâmplător, accidental în această filosofie a necesității.

Referitor la concepția spinozistă asupra modurilor, ontologia sa ne oferă definiția după care *modurile sunt manifestările particulare sau singulare* ale substanței. Modurile pot fi *finite și infinite; modurile infinite ale întinderii sunt mișcarea și repausul*, iar *modurile infinite ale cugetării sunt inteligența și voința*. Aceste moduri infinite, la rândul lor, dau naștere unui *număr infinit* de moduri ale întinderii și cugetării (corpurile și sufletele individuale). Materia (întinderea) la Spinoza e un atribut al substanței (naturii) și are aceeași *demnitate ontologică* pe care o are *cugetarea* (*res cogitans*). Întreaga natură, în *exteriorizarea ei fenomenală* constituie ceea ce Spinoza denumește *natura naturată* (creată), care derivă din *natura naturans* (natura care creează).

Susținând că lumea corpurilor și cea a ideilor sunt *afecțiuni ale substanței*, Spinoza oferă o soluție mai inteligibilă – până la o anumită limită – relației *suflet–corp*, raportului dintre *res cogitans* și *res extensa*: „Spiritul omului e capabil să perceapă foarte multe și este cu atât mai capabil cu cât e mai mare numărul diferitelor stări care pot afecta corpul său”³. Iată, așadar, recunoscută *unitatea trup–suflet*, unitate care se manifestă și se ilustrează pe *tărâmul cunoașterii*.

b) GNOSEOLOGIA SPINOZISTĂ

Activitatea spiritului – ne spune Spinoza – se manifestă în special prin cunoaștere, căci cunoașterea este *funcțiunea specifică și cea mai importantă a omului*. Spinoza ne vorbește de *trei genuri principale* de cunoaștere: a) *cunoașterea senzorială* (pe calea imaginației); b) *cunoașterea rațională* și c) *cunoașterea intuitivă* (de gradul al III-lea). Atitudinea lui Spinoza în gnoseologie e analogă cu cea a raționalismului cartezian, întrucât și gânditorul olandez manifestă o *încredere nețărmurită în valoarea cunoștințelor și metodelor de tip matematic, deductiv*, neavând încredere în *valoarea informațiilor senzoriale*; cunoașterea senzorială – după Spinoza – e plină de *imperfecțiune, e subiectivă și confuză*; ea se produce, e drept, *sub acțiunea lucrurilor exterioare, dar nu reflectă proprietăți obiective, ci reacțiile noastre subiective determinate de această acțiune* asupra organelor noastre de simț. Ideile senzoriale, pe care Spinoza le mai numește și „idei comune” (expresie care are un sens peiorativ) dau o imagine confuză, fragmentară și neesențială asupra lucrurilor și, pe terenul lor, se mențin o serie de erori cum ar fi *credința în liberul arbitru și finalismul*. *Cunoașterea adevărată* e numai de *competența rațiunii*, căci numai prin intermediul ei se poate ajunge la o interpretare adecvată a *ordinii cauzale* și la înțelegerea *necesității universale* din natură. Cunoașterea rațională este o cunoaștere adecvată a lucrurilor și fenomenelor pentru că se *ridică deasupra incoerenței fenomenelor empirice, identificând în orice fenomen particular, aparent întâmplător, fără cauză, expresia și consecința unei cauzalități riguroase* și integrând-o astfel prin acesta ordinii universale și necesare a lucrurilor. Cunoașterea rațională tinde spre viziunea existenței înțeleasă ca desfășurare a unui determinism riguros, fără fisuri, care acționează pretutindeni, determinând și explicând orice fenomen particular. Spinoza *compară și asimilează legile naturii cu niște lucruri fixe și eterne* de care lucrurile individuale și variabile *depind în mod atât de imediat și necesar, încât fără ele aceste lucruri n-ar mai putea exista și nici n-ar putea fi înțelese*. Adevărul, în acest caz, poate fi dobândit în mod automat, fără apel la datele senzoriale sau la experiență, prin *simpla funcționare corectă a gândirii*, întrucât după Spinoza *ordinea și legătura ideilor este aceeași cu ordinea și legătura lucrurilor*. Există și un al treilea gen de cunoaștere, superior celei raționale, *cunoașterea intuitivă* (suprema manifestare a rațiunii). Prin acest gen de cunoaștere, intelectul poate ajunge să cunoască și să înțeleagă existența sub *raportul eternității*, căci acest gen de cunoaștere se *ridică deasupra timpului, a transformărilor în timp*, fiind o cunoaștere supratemporală și supraistorică. Intuiția înaintază de la *ideea adecvată a esenței formale* la *cunoașterea adecvată a esenței lucrurilor*, intelectul reușind să integreze complet obiectele în ordinea universală, făcând să se *șteargă complet deosebirea între universal și individual*. Idealul gnoseologic al lui Spinoza este dobândirea aceluia platou înalt – *amor dei intellectualis* – în

care cunoașterea devine *condiție și izvor de fericire* – ipostază rezervată doar *unor aristocrați ai spiritului, izolați de lume și de tentațiile ei*, care contemplă cu un fel de *impasibilitate absentă* desfășurarea implacabilă a acestui determinism, conștienți că nu pot schimba nimic din mersul lucrurilor și a lumii.

c) ETICA SPINOZISTĂ

Gnoseologia spinozistă este indisolubil legată de teoria sa despre afecte, de trăirile omului, afecte și trăiri care joacă un rol esențial în etica sa. Spinoza *numește afect atât starea sufletului omenesc care are anumite idei, cât și starea corpului omenesc legată de acestea*. Omul, ca tot ce există în lumea aceasta, *năzuiește să-și mențină existența și să și-o conserve*. Afectul care este în același timp o stare *sufletească și una corporală*, este tocmai expresia acestei *năzuințe spre autoconservare*, însă Spinoza nu pune semnul identității între *afect și pasiuni; pasiunile sunt numai acele afecte pasive care sunt legate de idei obscure, neadecvate*, adică afectele care apar pe baza *percepției senzoriale*. Asemenea afecte pot umple întreaga conștiință a omului, pot să-l urmărească cu perseverență, încătușându-i și frânându-i întreaga activitate. *Neputința omului în lupta cu pasiunile sale este numită servitute*. Servitutea vorbește mai puțin de *puterea omului asupra naturii*, cât mai ales despre *puterea naturii asupra omului*. Sarcina centrală a eticii sale – spune Spinoza – este *descoperirea și indicarea căii care să ducă spre învingere și depășirea acestor servituți*. Această cale se află în *sufletul nostru*, ca aptitudine a lui spre o cunoaștere *clară, distinctă și adecvată*. Dacă Descartes considera *voința omului ca o facultate deosebită de rațiune, o facultate irațională, cu un domeniu mult mai întins decât al rațiunii*, Spinoza respinge această *teză și susține că voința și intelectul sunt unul și același lucru*, căci e imposibil să avem o idee fără ca ea să nu cuprindă o afirmație sau o negație, adică fără ca ea să fie un *act intelectual și voluntar în același timp*. Voința nu este altceva decât *năzuința spre autoconservare* prin care omul caută ceea ce cunoaște și crede că îi este folositor și se ferește de ceea ce crede că îi este dăunător vieții. Când această *năzuință spre autoconservare se raportează în același timp și la corp și la suflet se numește poftă*; când aceeași *năzuință este raportată numai la suflet*, atunci se numește *voință*, iar dacă este raportată în același timp și la *trup și la suflet și este însoțită de conștiința de sine*, atunci se numește *dorință*. Omul nu poate scutura acest jug al afectelor, întrucât această înrobire este prinosul *acțiunilor legilor inflexibile ale naturii*, în cazul de față, a acțiunii *legii universale a conservării cantității de mișcare*. Omul nu poate să-și distrugă, să-și nimicească afectele și pasiunile, după cum nu poate împiedica acțiunea legilor naturii; existența afectelor și pasiunilor este o dovadă că omul face parte integrantă din acest sistem „*imperiu al necesității*”, care este natura.

„Nu se poate ca omul să nu fie o parte a naturii și să nu sufere alte schimbări decât acelea care pot fi înțelese numai prin natura lui și a căror cauză adecvată este el”⁴. *Măreția lui Spinoza ca filosof constă în faptul că a încercat să înțeleagă și să explice de ce unii oameni sunt dominați de afectele și pasiunile care-i înrobesc în lupta pentru viață, nu să-i moralizeze și să-i condamne pe cei stăpâniți de ele. Tot ceea ce ajută puterea de a acționa a corpului și puterea de a cunoaște a sufletului produce afectul de bucurie; dimpotrivă, tot ceea ce le frânează, produce afectul de tristețe. Concluzia: sunt bune toate lucrurile care provoacă bucurie, și rele – toate care produc tristețea.*

În filosofia lui Spinoza, *dorința, bucuria și tristețea* sunt cele trei afecte principale, din combinarea cărora rezultă toate celelalte. Robia omului izvorăște din *cunoașterea neadecvată* a naturii, din ideile *confuze și greșite* pe care și le face despre lucruri. Totuși, am văzut, omului îi este deschisă calea ca să poată ieși din această robie și să treacă astfel din *imperiul necesității* în *imperiul libertății*, supunând, prin cunoaștere, afectele *controlului rațiunii* și atunci *puterea lor scade*. În *Etica*, Spinoza numește *puterea rațiunii, libertatea omului*⁵. Și încă ceva: între omul *luminat de știință și filosofie* și omul *ignorant* – spune Spinoza – *este o deosebire esențială: primul, prin cunoașterea adecvată a lucrurilor, a corpurilor și a sufletului propriu, nu mai trăiește ca un rob, ci știe să aleagă și să rețină doar ceea ce cu adevărat este folositor pentru viața sa, refuzând tot ceea ce i-ar putea dăuna vieții și l-ar face nefericit.*

Cunoscând cauzele *aparității, înlănțuirii și creșterii acestor afecte*, omul se va strădui să *ocolească aceste cauze*, deci și *pasiunile care sunt legate de ele*.

Spinoza a căutat să trăiască numai după *porunca rațiunii* și potrivit preceptelor filosofice elaborate de dânsul, dar nu putem spune – cu mâna pe inimă – că a fost un fericit, întrucât *fericirea nu se dobândește în izolare, departe de lume, de tumultul și tentațiile ei*.

Set By T-D1 (yth_1100ro@yahoo.com)

BIBLIOGRAFIE

1. Spinoza, *Etica*, Editura Științifică, București, 1957, partea I, propoziția V.
2. *Ibidem*, III, IV, V, VI.
3. *Ibidem*, III, VIII, IX, X.
4. *Ibidem*, notă la propoziția XXXV: „Oamenii se înșeală în aceea că se cred liberi, părere care constă numai în faptul că ei sunt conștienți de acțiunile lor și

necunoscători ai cauzelor de care sunt determinați. Aceasta este deci ideea libertății lor, anume că ei nu cunosc nici o cauză a acțiunilor lor”.

5. *Ibidem*, V, XLII: „Și fiindcă puterea omenească de înfrunța afectele constă numai în intelect, rezultă că nimeni nu se bucură de fericire, pentru că își frânează afectele, ci, dimpotrivă, puterea de a le înfrâna se naște din fericirea însăși” sau „Din cele spuse, se vede cât de mult prețuiește și cât de puternic este înțeleptul față de ignorant, care este condus numai de senzualitate. În adevăr, omul ignorant, pe lângă că este tulburat în multe chipuri de cauzele externe și nu ajunge niciodată la adevărata liniște sufletească, trăiește aproape neștiutor de sine, de Dumnezeu și de lucruri, așa încât încetează de a suferi numai atunci cât încetează de a fi” (vezi nota la propoziția XLII și demonstrația la aceeași propoziție).

